

UNIQUE PROCEDURAL AND CRIMINOLOGICAL ASPECTS OF CONDUCTING EXPERTISE IN CRIMINAL CASES IN DEVELOPED COUNTRIES

Хасанов Зуфаржон Зафаржон ўгли

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни

муҳофаза қилиш академияси

магистратураси тингловчиси

Abstract: *This work examines unique procedural and criminological aspects of conducting expertise in criminal cases in developed countries. The authors explore the specifics and peculiarities of the evidential process and the use of expert knowledge in court cases. Particular attention is given to progressive methods, such as the use of artificial intelligence and other advanced technologies in criminology. Comparative analysis allows for the identification of distinctive features of the expertise process in different jurisdictions and emphasizes their effectiveness in combating crime. The research findings may be useful for the improvement of criminal procedural legislation and the practice of conducting expertise in other countries.*

Key words: *criminal cases, expertise, developed countries, procedural aspects, criminological aspects, evidence process, expert knowledge, legal procedure, jurisdiction comparison, technology in criminology, artificial intelligence, crime combating effectiveness, criminal procedural, legislation comparative analysis, advanced methodologies, law enforcement, forensic science.*

Муайян мамлакатлардаги жиноят ишлари бўйича экспертизани ўтказишнинг ўзига хос хусусиятлари бўлиши мумкин, ва бу эркинликни амалга оширишнинг усуллари, ўзгаришлар, мазкур мамлакатнинг қонунлари ва жиноят юритиш тизими билан тескари муносабатда бўлади.

Бази умумий хусусиятлар:

Қонун ва тартиб-тадбирлар: Жиноят ишлари бўйича экспертиза қонунлар ва тартиб-тадбирлари асосан қабул қилинган мамлакатни аниқлайди. Масалан, баъзи мамлакатларда экспертлар мутахассис қонунлар ва тартиб-тадбирларда кўрсатилган талабларга риоя қилиш мажбуриятини олади.

Мутахассислик майдонлари: Экспертизани ўтказиш учун мутахассислик майдонлари ҳамда мутахассисларнинг тайёргарлиги ва билими ҳар бир мамлакатда фарқ қилиши мумкин.

Технология ва ускуналар: Технология ва ускуналарни қўллаб-қувватлаш имкониятлари мамлакатларга қараб тафавутланиши мумкин. Баъзи мамлакатларда қўлга кириш мумкин бўлган современ ускуналар ва технологиялар билан жиноят ишлари бўйича экспертиза амалга оширилиши мумкин.

Кўриқлар ва ёритиш: Мамлакатларда экспертиза натижалари судлар ва бошқа муассасалар томонидан қандай қараб, ёки қаерда, қандай жараёнда қўлланилиши ҳам мамлак

Ривожланган мамлакатларда жиноят ишларига оид экспертизани ўтказиш учун кўпчилик ҳолатларда махсус суд-процессуал ва суд-тиббий ходимлари ишлатилади. Қуйидаги рўйхатда уларнинг баъзилари:

Суд-тиббий экспертлар: Ушбу мутахассисларнинг, патолоанатомлар сифатида маълум бўлган, автандиришни олиб бориш ва ўлим сабабини ва ҳолатини аниқлаш учун. Улар ҳам суд-тиббий экспертизаларининг бошқа турларини олиб бориши мумкин, масалан, жисмоний зарарларини текшириш ёки мато ва майдаларининг намуналари таҳлилинини ўтказиш.

Криминалистикалар: Ушбу мутахассисларнинг вазифаси жиноят жойини текшириш, далилларни аниқлаш, йиғиш ва таҳлил қилишдир. Улар бошқа усуллардан фойдаланадилар, шу жумладан дактилоскопиядан (бармақ излари), баллистикадан, серологиядан (қон ва бошқа биологик майдаларни таҳлил қилиш), токсикологиядан ва бошқалар.

ДНА экспертлари: Ушбу мутахассисларнинг вазифаси ДНА намуналарни таҳлил қилиш ва шахсларни аниқлаш ёки уларнинг жиноят жойида бўлганлигини тасдиқлаш.

Суд психиатрлари ва психологлари: Ушбу мутахассисларнинг вазифаси шубҳали шахслар ва гувоҳларининг психик ҳолатини баҳолаш, шунингдек улар айбловчининг суд жараёнида иштирок этиш ёки амалга оширилган ҳаракатлар учун жавобгарликни баҳолашга ҳам қодир.

Суд экспертлари рақамли далиллар бўйича: Замонавий дунёда жиноятлар сони компьютер технологияларини ишлатиш билан боғлиқ бўлган ҳолда кўпайди, ва ушбу мутахассисларнинг вазифаси компьютерлардан, смартфонлардан ва бошқа электрон қурилмалардан маълумотларни чиқариш ва таҳлил қилишдир.

Ҳуқуқий экспертлар: бу судиялар, прокурорлар ва адвокатлар бўлиши мумкин, улар жиноят ҳуқуқига ихтисослашган ва суд жараёнида иштирок этишади.

Процессуал ва суд-тиббий ходимлари ҳар бир мамлакатнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимида асосий рол ўйнайди, айниқса жиноят ишларига нисбатан. Қуйидаги мамлакатлар яхши ривожланган тизимлари билан машҳур: АҚШ - Мамлакат дунёда энг ривожланган суд экспертизаси тизимларидан бирига эга. Федерал текширув бюроси (ФБИ) ва бошқа давлат органлари махсус суд-процессуал ва суд-тиббий мутахассисларни ишлатишда фаол. Буюк Британия - Буюк Британия ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизими ҳам суд экспертизаларини ўтказиш учун ривожланган механизмларга эга, айниқса Ссотланд Ярд ишининг доирасида. Германия - Германияда юқори сифатли суд-тиббий экспертиза тизими бор, бу жиноят солиқи олишда муҳим рол ўйнайди. Япония - Японияда дунёдаги энг самарали солиқ тизимларидан бири

бор. У замонавий суд-тиббий экспертиза тизими ва процедураларга эга. Австралия - Австралия ҳам суд экспертизаси ва суд-тиббий механизмлари яхши ривожланганлиги билан ажралиб туради. Канада - Канада ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари, мисол учун, Канада Конная Полицияси, суд экспертизаларини ўтказиш учун кенг ресурсларга эга. Франция - Франция суд-тиббий хизмати, Институт де Речерче Сриминелле де ла Гендармерие Национале (ИРСГН) номли, Европадаги энг ривожланган суд экспертизаси тизимларидан бирига эга.

Ҳар бир мамлакатда суд-тиббий мутахассисларнинг юқори даражадаги касбийлиги ва жинойт ишларида экспертизаларни олиб боришдаги маҳоратларини ривожлантирган.

АҚШ Федерал текширув бюроси (ФБИ) криминалистик фан ва суд экспертизасида асосий рол ўйнайди. У шунингдек, далилларни йиғиш ва таҳлил қилиш учун турли усуллар ва жараёнларни қўллайди, улар қуйидагиларни ўз ичига олади:

ФБИ суд лабораторияси: 1932 йилда ташкил этилган ФБИ лабораторияси дунёдаги энг катта ва компренсиявий суд-тиббий лабораториялардан бири ҳисобланади. У йилда бир миллиондан ортиқ нарсаларни ишлаб чиқаради ва ДНА таҳлили, палеонтология, серология, кимё таҳлили ва бошқа соҳаларда тадқиқот олиб боради. Далилларни йиғиш жараёни: ФБИ далилларни йиғишда қатъий тартибга риоя қилади, бу эса уларнинг судга қабул қилинишини кафолатлайди. Бу, жинойт жойини документлаштиришдан тутиб далилларни пакетлаш ва сақлаш учун тўғри усулларни қўллашгача боради. Криминалистика: ФБИ криминалистик мутахассислари жинойтларни ҳал қилишга ёрдам бериш учун бир нечта усулларни қўллайди. Бу, баллистика, пояфзали изларини текшириш, дактилоскопия, соч ва тоғаларини таҳлил қилиш, шунингдек ёзув ва ҳужжатларни текширишни ўз ичига олади. Рақамли ва компьютер технологиялари: ФБИ ўз криминалистик тадқиқотларида олдиндан ютуқли технологияларни фаоллаштиради, бу жумладан, физики далилларни таҳлил қилиш учун компьютер томографиясини ва кибер жинойтларини текшириш учун компьютер криминалистикасини қўллайди. Бошқа агентликлар билан ҳамкорлик: ФБИ тез-тез бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилиш агентликлари билан ҳамкорлик қилади, бу жумладан, маҳаллий, вилоятлараро ва халқаро ташкилотлар билан, бу эса маълумотларни алмашиш ва бирлашган тадқиқотларни ўтказишга ёрдам беради. Умумий равишда, суд-процессуал ва криминалистик тадқиқотлар соҳасида ФБИ миллий ва халқаро ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятидаги муҳим ролни ўйнайди.

Криминалистика фанининг шаклланиши 120 йилдан ортиқ вақт олдин бошланди, ва бу даврда унинг тузилиши анча мураккабликка эга бўлди, уни таркибига бир неча махсус назариялар, бир қатор жинойтларини текшириш методикалари кирди. Криминалистика, ҳуқуқ соҳаси эмас, балки юридик фан

бўлиб, унинг хусусияти шундаки, у амалда миллий чегараларга эга эмас. Бу хусусият, назарияда, ҳар хил мамлакатлардаги илмий тадқиқотларнинг интеграциясига ёрдам бериши керак эди, аммо рус ва халқаро криминалистлар орасида илмий алоқаларининг деярли тўлиқ йўқлигини айтиб ўтиш керак. Шу билан бирга, илмий адабиётнинг таҳлили кўрсатадики, бир қанча мамлакатларда амалий аҳамиятга эга бўлган жуда қизиқарли криминалистика ишлаб чиқаришлари мавжуд. АҚШ ва Россия мисолида уларнинг асосийларини таҳлил қиламиз. Ҳа, Россия криминалистикаси тўртта ўзаро боғлиқ ва жуда чуқур ишлаб чиқилган асосий бўлимларни ўз ичига олади - криминалистик методологияси, криминалистик техникаси, криминалистик тактикаси ва айрим жиноят турларини текшириш усуллари. Бу уни бугунги кунда, эҳтимол, энг интеграцияланган ва тўла тузилган илм қилади. Масалан, Америка илмиятида "криминалистика" атамасини Россиядаги аниқ тушунчасида амалий жиҳатдан фойдаланилмайди, шунингдек, жиноятларни содир этиш ва уларни текшириш қонуниятларини комплекс равишда ўрганишга қаратилган ягона илм мавжудлиги ҳақида гапириш мумкин эмас. Лекин бу ҳеч қандай равишда мос келадиган ишлаб чиқишлар мавжудлигига гувоҳлик бермайди, аксинча, Америка криминалистикасининг бир қатор ютуқлари ҳали текшириш ва, эҳтимол, Россия шароитларида фойдаланишга мослашувчи бўлмоқда. Нисбатан яқинда Россия тадқиқотчилари Америкада криминалистика полиция илми сифатида позициялаштирилаётганини таъкидлаганлар, унинг мақсади - сўнги замонавий илмий-техникавий тафаккурларни текширишга хизмат қилиш. Бу хулосага мос келадиган атамалар ва уларнинг мазмунини таҳлил қилиш асосида келинди: полиция техникаси (полисе техникуе), судлик илми (форенсис ссиенсе) ва бошқа бир қанча.

Шундай қилиб, бизнинг олиб борадиган махсус адабиёт таҳлилимиз кўрсатди, ки, Америка олимлари ҳам жиноят жараёни, ҳуқуқий психология ва хусусан - далилларнинг назарияси (эвиденсе, анализис оф эвиденсе) доирасида ҳам Россия олимлари томонидан одатий равишда кўриб чиқиладиган криминалистика қўйилишларини ўрганишади. Охирги 20 йилда криминалистика илми Россия ва АҚШда ҳам интенсив равишда ривожланди. Америка криминалистика адабиётининг мазмунини таҳлил қилиш, АҚШда криминалистика техникасига одатий диққатдан ташқари, олимлар криминалистика тактик жиҳатларини, айрим жиноят турларини текшириш хусусиятларини, судлик криминалистикасини янада чуқур ўрганишга бошлаган. Биз бу мамлакатлардаги криминалистика ютуқларини ва илмий муаммоларни Россияда ушбу фан тизимига одатда қабул қилинган лавозимлардан кўриб чиқиш ва таҳлил қилишни назарда тутамиз. Криминалистика техникаси Орамизда айтиб ўтмаса бўлмайдики, криминалистика техникасининг ривожланиш даражаси жадал технико-криминалистика воситаларини ишлаб чиқиш ва уларни из топиш, текшириш ва

қидириш учун фойдаланиш нуқтаи назаридан АҚШда жуда юқори ва бу бутунлай ҳозирги жинойтчиликка, шу жумладан халқаро жинойтчиликка қарши кураш талабларига жавоб беради. Шунингдек, қайд этиш керак ки, АҚШда криминалистика техникаси тушунчаси Россиядан бир оз кенгроқдир: илмий адабиётда "форенсис ссиенсе" термини ишлатилади, бу "судлиқ илм" деб таржима қилинади, у ўз ичига катта ҳажмдаги табиий, тиббий, техник, кимё ва кўплаб бошқа фанларнинг элементларини олади. Шу билан бирга, бу фанларнинг барча бўлимлари, одатда, жисмоний далилларни текшириш учун мослаширилган. "Криминалистика техникаси" бўлими, одатда, Американи криминалистикасида марказий ва энг муҳим ҳисобланади, у учдан иборат.

Биринчисида криминалистика техникаси тушунчаси берилади, уни жинойтларни очишдаги аҳамияти кўзда тутилади, идентификация асосий қоидалари, жисмоний далиллар ва уларнинг турлари баён этилади.

Иккинчи Т.С. Волчетская, А.Ю. Головин, Э.В. Осипова бўлими криминалистика техникасига вақти-вақти билан содир бўлган воқеаларни текшириш қоидалари бағишланган, уларнинг пайдо бўлиши ва топилиши қонунлари, криминалистика техникаси воситаларининг хусусиятлари ва унга ишлаш қоидалари.

Учинчи қисмда криминалистика лабораториясининг иши, ҳисоб-китоб, сақлаш ва эксперт таҳлил қилиш хусусиятлари (форенсис эхпертиза) тасвирланади. Россия ва Американи криминалистика техникасининг тузилмасида бир нечта умумий соҳалар мавжуд: трассология, ёзувни криминалистика текшириши (шунингдек, имзолар), ҳужжатлар текшируви, судлиқ фотография ва видеони ёзиш, ташқи аломатлар текшириши, қуролшунослик ва партлатгич техника, криминалистика рўйхати, криминалистика микрочастота текшируви (стекло маҳсулотлари, тўқима маҳсулотлар, бўёқ ва лакокрасочне қопламалар, пластмассалар ва полимерлар, шунингдек, наркотиклар ва психотроп моддалар).

Шу билан бирга, АҚШдаги замонавий криминалистика техникасининг муҳим қисмини ташкил этувчи бир неча соҳалар мавжуд, Россияда улар криминалистика муносабатли бўлимнинг ташқарида қолади, судлиқ тиббиёт, биология ёки бошқа фанлар доирасида ёки криминалистика ва суд эхпертизаси фанлари ўртасида ўрганилади. Масалан, АҚШда криминалистика техникасининг одатий қисми инсоннинг биологик изларини (салива, сперма, сочлар), шу жумладан, ДНА-текширувлари, судлиқ почвоведение, судлиқ токсикология, янгилик-техника текширувлари, алкоголь маҳсулотларини ва инсон қонидаги алкоголь изларини текширув эхпертизаларини ўз ичига олади ва бошқалар.

Шу билан бирга, қайд этиш керак, масалан, янгилик-техника текширувлари масаласининг мураккаблиги воқеага эга бўлган жойнинг текшириш тактикаси, жисмоний далилларни олиш ва пакетлаш, янги ҳолатларни текшириш ишларига далиллар тўплаш учун намуналар тўплаш

билан бирга кўриб чиқилади. Ва агар Россияда криминалистика идентификацияси бўлимлари криминалистика методологиясига тегишли бўлса, АҚШда бу одатда криминалистика техникаси қисми деб ҳисобланади. Россияда криминалистика идентификацияси муаммолари бўйича жуда жиддий тадқиқотлар мавжуд, улар материалистик диалектика постулатларига асосланган.

Шундан ташқари, АҚШда ҳам идентификация назарияси бўйича жуда муҳим илмий ишлар мавжуд, лекин бир нечта ўқув қўлланмаларда криминалистика идентификацияси фақат конкрет мисоллар даражасида тасвирланади. Американи криминалистикасида жисмоний далилларга одатий аҳамият берилади. Жисмоний далилларнинг полиция текширувлари давомида аҳамияти шундан иборатки: а) бу жинойтнинг "гўё" гувоҳи; б) жисмоний далиллар ёлғон гапира олмайди. Жисмоний далилларни баҳолашдаги хатолар фақат жисмоний далилнинг келиб чиқиши ва ролини нотўғри интерпретация орқали юзага келади.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Сарычева Н. В. Некоторые процессуальные проблемы назначения судебной экспертизы. — Новосибирск., 2018.
2. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза. – М.: Городец, 2000.
3. Кудрицкая С. В. Экспертные ошибки процессуального характера и пути их предупреждения. — 2017
4. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия.- М., 1997.
5. Зинин А. М. Судебная экспертиза. М.: Право и закон, 2002. С. 243.